

Aneta Kwiecień i Dariusz Kwiecień

Kilka uwag na temat bezpieczeństwa (prawnego) w kontekście nauczania online

Problem bezpieczeństwa w kontekście organizacji procesu dydaktycznego wspieranego technikami nauczania online jest wielopoziomowy. Począwszy od ochrony dostępu do materiałów, czym zainteresowani będą ich autorzy, poprzez szeroko rozumiane bezpieczeństwo w sieci w odniesieniu szczególnie do osób niepełnoletnich, po ochronę danych osobowych.

Artykuł nie ma charakteru wykładni prawnej, jego zadaniem jest spopularyzowanie świadomości istnienia pewnych wymogów.

Zamierzeniem autorów artykułu jest zakreślenie kilku zagadnień bliskich tematyce bezpieczeństwa i zgodności z obowiązującym prawem w kontekście organizacji i prowadzenia szkoleń *online*, jako instytucjonalnych, zorganizowanych projektów lub elementów wspomagających tradycyjne metody kształcenia. Kierowany jest do osób, które są zaangażowane w organizację i prowadzenie nauczania *online* lub nauczania wspieranego elementami na odległość, a także do osób, które uczestniczą w tego rodzaju formach kształcenia.

Ochrona danych osobowych

Jest to jedno z kluczowych zagadnień towarzyszących organizacji form kształcenia na od-

ległość. Korzystając z wybranej platformy, umożliwiającej publikowanie materiałów i opracowywanie ćwiczeń *online*, użytkownicy muszą posiadać indywidualne konta, przez które są identyfikowani w systemie. Należy ograniczyć się do zbierania minimum informacji o użytkowniku, które są niezbędne w procesie dydaktycznym. Nigdy nie powinno się zbierać danych wrażliwych¹, nawet gdyby takie informacje nie były zapisywane w bazie w sposób jawny². Niektórych jednak nie sposób pominąć. Zwykle jest to imię i nazwisko, adres e-mail oraz klasa czy grupa słuchaczy. Są to więc dane, za pomocą których możliwe jest w łatwy sposób³ zidentyfikowanie konkretnej osoby⁴, a przez to podlegają one ustawowej ochronie. Ochrona ta dotyczy uniemożliwienia dostępu do danych przez osoby nieuprawnione⁵. Wykroczeniem jest nie tylko bezpośrednie udostępnienie zasobów zawierających dane osobowe, ale także umożliwienie (także niecelowe) dostępu do nich⁶.

Zgodnie z ustawą przetwarzanie danych osobowych w kontekście nauczania na odległość możliwe jest tylko wtedy, gdy jest wyraźna (nie domniemana) zgoda osoby, której te dane dotyczą⁷. Zgoda może być wyrażona jednokrotnie, pod warunkiem

¹ Zabrania się przetwarzania danych ujawniających pochodzenie rasowe lub etniczne, poglądy polityczne, przekonania religijne lub filozoficzne, przynależność wyznaniową, partyjną lub związkową, jak również danych o stanie zdrowia, kodzie genetycznym, nałogach lub życiu seksualnym oraz danych dotyczących skazań, orzeczeń o ukaraniu i mandatów karnych, a także innych orzeczeń wydanych w postępowaniu sądowym lub administracyjnym (Dz. U. z 1997 r. Nr 133 poz. 883, ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych, rozdz. 1, art. 27, ust. 1).

² Zabronione jest nadawanie ukrytych znaczeń elementom numerów porządkowych w systemach ewidencjonujących osoby fizyczne, ibidem, rozdz. 1, art. 28, ust. 3.

³ Informacji nie uważa się za umożliwiającą określenie tożsamości osoby, jeżeli wymagałoby to nadmiernych kosztów, czasu lub działań, ibidem.

⁴ W rozumieniu ustawy, za dane osobowe uważa się wszelkie informacje dotyczące zidentyfikowanej lub możliwej do zidentyfikowania osoby fizycznej (Dz. U. z 1997 r. Nr 133 poz. 883, ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych, rozdz. 1, art. 6, ust. 1).

⁵ Zabezpieczenie danych w systemie informatycznym – rozumie się przez to wdrożenie i eksploatację stosownych środków technicznych i organizacyjnych, zapewniających ochronę danych przed ich nieuprawnionym przetwarzaniem, ibidem, art. 7, ust. 2b.

⁶ Kto administrując zbiorem danych lub będąc obowiązany do ochrony danych osobowych, udostępnia je lub umożliwia dostęp do nich osobom nieupoważnionym podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2, ibidem, rozdz. 8, art. 51, ust. 1. Kto administrując danymi, narusza, choćby nieumyślnie, obowiązek zabezpieczenia ich przed zabraniem przez osobę nieuprawnioną, uszkodzeniem lub zniszczeniem, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku, ibidem, art. 52.

⁷ Przetwarzanie danych jest dopuszczalne tylko wtedy, gdy: osoba, której dane dotyczą, wyrazi na to zgodę, chyba że chodzi o usunięcie dotyczących jej danych, ibidem, rozdz. 1, art. 23, ust. 1, pkt. 1.

iz nie zmienia się cel przetwarzania danych⁸. System musi zapisywać w bazie informacje, kiedy i przez kogo dane zostały wprowadzone oraz komu zostały przekazywane⁹.

Tworząc bazę i przetwarzając dane osobowe słuchaczy, należy określić administratora, przejmującego odpowiedzialność za ochronę zbioru danych. Osoby umieszczające swoje dane w bazie muszą być poinformowane o tym, kto jest ich administratorem (wraz z jego siedzibą), w jakim celu jest tworzona baza oraz muszą mieć możliwość dostępu do tych danych i ich zmiany¹⁰. Na wniosek osoby, której dane dotyczą, należy udzielić również informacji, gdzie dane i w jakim zakresie zostały przekazane¹¹.

Znaczenie ma także miejsce przechowywania bazy danych. Coraz częściej korzysta się z usług hostingowych. Oznacza to, że serwer, na którym przechowywane są dane osobowe, fizycznie znajduje się poza siedzibą instytucji, która jest ich administratorem. W takim przypadku należy podpisać umowę dotyczącą udostępnienia i przetwarzania danych, określającą zakres dostępu i przetwarzania¹².

Jak już zostało wspomniane, administrator danych osobowych zobowiązany jest do ich zabezpieczenia¹³. Zabezpieczenia i czynności prewencyjne zostały podzielone dla wygody na dwie grupy: organizacyjne i informatyczne. Do organizacyjnych czynności należą: posiadanie przez instytucję polityki bezpieczeństwa oraz instrukcji zarządzania systemem informatycznym służącym do przetwarzania danych osobowych¹⁴. Obowiązkiem administratora danych jest również zgłoszenie zasobu do rejestracji Generalnemu Inspektorowi Ochrony Danych Osobowych¹⁵. Szkoły są jednak zwolnione z tego obowiązku, gdy celem prowadzonej przez nie bazy jest wystawienie odpowiedniego dokumentu¹⁶.

Z uwagi na to, iż w omawianym procesie kształcenia na odległość wykorzystana jest globalna

sieć Internet, ochrona danych od strony informatycznej klasowana jest na poziomie wysokim¹⁷. Tak więc system musi spełniać następujące warunki:

- zapisana jest w nim informacja dotycząca daty wprowadzenia danych,
- każdy użytkownik musi posiadać niepowtarzalny identyfikator (często jest to login),
- jeżeli do systemu zostają wprowadzone dane przez osoby, których one nie dotyczą, musi być zapisana informacja o źródle tych danych oraz zapisana informacja, komu dane zostały udostępnione,
- system musi zapewniać zabezpieczenie dostępu do danych na czas nieobecności przy komputerze osoby uprawnionej (np. wygaszacz ekranu wymuszający podanie hasła, wygaśnięcie sesji połączeniowej),
- system musi kontrolować dostęp do danych oraz zapisywać informacje dotyczące czasu dokonanych zmian w bazie, jak również informacje, kto jest autorem tych zmian,
- system musi zapewniać możliwość archiwizowania danych na wypadek ich uszkodzenia lub utraty,
- osoby posiadające dostęp do danych muszą posługiwać się tzw. mocnym hasłem, czyli takim, które składa się z co najmniej ośmiu znaków, w których skład wchodzi małe i wielkie litery oraz przynajmniej jedna cyfra lub znak specjalny. Hasło powinno być zmieniane przynajmniej jeden raz w ciągu 30 dni.

Autorzy artykułu zdają sobie sprawę, że po chociażby pobieżnym przeczytaniu powyższej części artykułu można powątpiewać w sens działań zmierzających do wdrożenia elementów nauczania na odległość w warunkach szkolnych. Wiele jest bowiem wymagań i obowiązków obłożonych sankcjami karnymi. Jednak zachowanie wymogów obowiązującego prawa jest przede wszystkim warunkiem bezpieczeństwa dla osób organizu-

⁸ Osoba, której dane dotyczą, wyrazi na to zgodę, chyba że chodzi o usunięcie dotyczących jej danych, *ibidem*, ust. 2.

⁹ *Ibidem*, rozdz. 5, art. 38.

¹⁰ *Ibidem*, rozdz. 1, art. 24 oraz art. 32.

¹¹ *Ibidem*, art. 33, ust. 1, pkt 4.

¹² Administrator danych może powierzyć innemu podmiotowi, w drodze umowy zawartej na piśmie, przetwarzanie danych, *ibidem*, art. 31, ust. 1.

¹³ Administrator danych jest obowiązany zastosować środki techniczne i organizacyjne, zapewniające ochronę przetwarzanych danych osobowych odpowiednią do zagrożeń oraz kategorii danych objętych ochroną, a w szczególności powinien zabezpieczyć dane przed ich udostępnieniem osobom nieupoważnionym, zabraniam przez osobę nieuprawnioną, przetwarzaniem z naruszeniem ustawy oraz zmianą, utratą, uszkodzeniem lub zniszczeniem, *ibidem*, rozdz. 5, art. 36, ust. 1.

¹⁴ Dz. U. z 2004 r. Nr 100, poz. 1024, rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie dokumentacji przetwarzania danych osobowych oraz warunków technicznych i organizacyjnych, jakim powinny odpowiadać urzędnicy i systemy informatyczne służące do przetwarzania danych osobowych, § 3.

¹⁵ Dz. U. z 1997 r. Nr 133 poz. 883, ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o ochronie danych osobowych, rozdz. 6, art. 40.

¹⁶ *Ibidem*, art. 43.

¹⁷ Dz. U. z 2004 r. Nr 100 poz. 1024, rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie dokumentacji przetwarzania danych osobowych oraz warunków technicznych i organizacyjnych, jakim powinny odpowiadać urzędnicy i systemy informatyczne służące do przetwarzania danych osobowych, § 6, ust. 4.

jących tego typu formy kształcenia. Zastosowanie się do wymogów, które zostały określone, jest gwarantem nietykalności dla organizatorów w sytuacji dostania się przechowywanych danych w niepowołane ręce.

Ochrona zasobów

Tym zagadnieniem zajmuje się prawo autorskie. Na wstępie należy zauważyć, iż prawo autorskie nie jest skierowane przeciwko odbiorcom i twórcom materiałów dydaktycznych (w kontekście nauczania *online*). Prawo autorskie stoi na straży nierozrwalnej więzi autora z jego dziełem. W rozumieniu prawa każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze jest utworem i podlega ochronie prawnej¹⁸. Nie jest więc ważne, czy utwór ma jakąkolwiek wartość i przeznaczenie, nie jest też wymagane, aby autor utworu poczynił jakiegokolwiek kroki celem jego ochrony¹⁹. Nie jest też ważne, czy autor utworu jest znany²⁰.

Istnieją jednak utwory, które nie podlegają ochronie. Ochronie podlega sposób wyrażenia, nie są objęte ochroną odkrycia, idee, procedury, metody i zasady działania oraz koncepcje matematyczne²¹. Ponadto przedmiotem prawa autorskiego nie są akty normatywne i urzędowe projekty, urzędowe dokumenty, materiały, znaki i symbole, opublikowane opisy patentowe lub ochronne oraz proste informacje prasowe²².

Na czym więc polega prawna ochrona utworów w kontekście organizacji elementów nauczania na odległość? Przede wszystkim dotyczy publikowania materiałów dydaktycznych. Jeżeli my sami jesteśmy autorami tych materiałów, możemy (z pewnymi zastrzeżeniami) robić z nimi co chcemy, także publikować. Niejednokrotnie jednak korzysta się z cudzych materiałów, które zostały wcześniej opublikowane. Warto więc zapoznać się przynajmniej z podstawowymi zasadami, którymi powinno się kierować, korzystając z czyjegoś dorobku.

Prawo autorskie nie jest tak restrykcyjne, jak mogłoby się to wydawać. Nie wszystko jest zakazane, nie wszystko jest obłożone obowiązkiem uzyskania zgody autora na wykorzystanie jego dzieła. Najwięcej możliwości istnieje w zakresie tzw. włas-

nego użytku osobistego. Jedynym warunkiem jest wykorzystanie utworu bez uzyskania korzyści materialnych oraz ograniczenie się do kręgu rodziny i bliskich znajomych²³. Niestety, z tego prawa nie można skorzystać w kontekście organizacji nauczania na odległość, jednak warto mieć jego świadomość. Przygotowując materiały dydaktyczne, z pewnością można skorzystać z tzw. prawa cytatu. W myśl ustawy można przytaczać urywki rozposzczernionych utworów lub drobne utwory w całości w utworach stanowiących samoistną całość. Ustawa jednak określa okoliczności, którymi są: potrzeba wyjaśnienia, analizy krytycznej, nauczania lub prawa gatunku²⁴. Ustawa nie definiuje pojęcia „urywki”, jak również określenia „drobne utwory”. Wydaje się, iż pozostawione jest to rozsądkowi i uczciwości osób korzystających z prawa cytatu. Są jednak takie utwory, które można dowolnie wykorzystywać, także w celach majątkowych, bez uzyskania na to zgody autora (autorów) lub jego spadkobiercy. Autorskie prawa majątkowe gasną bowiem z upływem siedemdziesięciu lat od śmierci autora lub najstarszego współautora. Bez obawy można więc zamieścić w sieci Internet wszystkie dzieła Mickiewicza bez uzyskania jakiegokolwiek zgody²⁵.

Należy jednak pamiętać o pewnym ważnym szczególe. Powyżej zostało powiedziane, iż ochronie prawnej nie podlegają akty normatywne, czyli np. teksty ustaw czy też dzieła wieszczą narodowe. Jednak niezgodne z prawem będzie skanowanie ich z opublikowanych źródeł drukowanych i zamieszczanie w sieci Internet. Zgodnie z ustawą ochronie podlega bowiem sposób wyrażania, czyli w tym wypadku np. skład tekstu. W tym przypadku rozwiązaniem będzie samodzielne przepisanie tekstu (sama treść tych utworów nie jest chroniona) lub podanie linku do odpowiednich zasobów internetowych. Nawiasem mówiąc, link można zamieszczać w każdej sytuacji bez uzyskania na to zgody autora, gdyż w tym przypadku nie my publikujemy jego utwór, a jedynie wskazujemy miejsce publikacji. O skanowaniu, czyli digitalizacji zbiorów oraz ich udostępnieniu ustawa mówi w innym miejscu. Daje takie prawo bibliotekom, archiwom i szkołom, jednakże tylko za pomocą terminali (komputerów) znajdujących się na terenie tych jednostek²⁶. Prawo to nie dotyczy więc udostępnia-

¹⁸ Dz. U. z 1994 r. Nr 24 poz. 83, ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, rozdz. 1, art. 1, ust. 1.

¹⁹ Ibidem, ust. 4.

²⁰ Dopóki twórca nie ujawnił swojego autorstwa, w wykonywaniu prawa autorskiego zastępuje go producent lub wydawca, a w razie ich braku – właściwa organizacja zbiorowego zarządzania prawami autorskimi, ibidem, rozdz. 2, art. 8, ust. 3.

²¹ Ibidem, rozdz. 1, art. 1, ust. 2, pkt. 1.

²² Ibidem, art. 4.

²³ Ibidem, rozdz. 3, art. 23.

²⁴ Ibidem, art. 29, ust. 1.

²⁵ Ibidem, rozdz. 4, art. 36, ust. 1.

²⁶ Ibidem, rozdz. 3, art. 28.

nia tychże materiałów w sieci Internet. Wszelkie opublikowane materiały można jednak nieodpłatnie odtwarzać w warunkach szkolnych, jednakże z zachowaniem wymogu braku korzyści materialnych z tego tytułu. Nie można zapomnieć jeszcze o jednym warunku korzystania z cudzych utworów. Za każdym razem trzeba wymienić imię i nazwisko twórcy (w miarę możliwości) oraz źródło pochodzenia materiału²⁷.

Istnieje nietypowa grupa utworów, które, aby mogły zostać opublikowane, wymagają zgody nie tylko samego autora. Są to fotografie przedstawiające ludzi. Zgoda na opublikowanie tego typu utworu wymagana jest od jego autora, ale także, w pewnych okolicznościach, od osoby przedstawionej na zdjęciu²⁸. Ograniczeniom publikowania, nie tylko z uwagi na potrzebę uzyskania zgody autora, podlega również korespondencja²⁹.

Przygotowując materiały dydaktyczne, sami przejmujemy rolę autorów. W tym kontekście ważne mogą być zasady dotyczące autorskich praw majątkowych. Zachodzi bowiem pytanie, kto jest właścicielem materiałów wykonanych w ramach pracy (np. jako wykładowca, nauczyciel), czyli kto ma do nich prawa majątkowe – autor czy instytucja, w której autor w danym czasie pracował, ewentualnie która z instytucji zatrudniających autora w czasie, gdy materiały zostały wykorzystane (opublikowane). Ustawa zajmuje w tym kontekście dosyć jasne stanowisko – jeżeli utwór powstał w wyniku umowy z pracodawcą, prawa majątkowe pozostają po stronie pracodawcy³⁰.

Ochrona słuchaczy

Należy zwrócić uwagę na jeszcze jeden aspekt związany z bezpieczeństwem w kontekście nauczania zdalnego. Opracowując materiały dydaktyczne, należy przekazać odbiorcom, najczęściej poprzez linki, źródła opublikowane w sieci Internet. Są one doskonałym uzupełnieniem materiałów autora oraz wskazują odbiorcom bogactwo zasobów globalnej sie-

ci, którą sami mogą wykorzystać w procesie samokształcenia. Częstym błędem, którego dopuszczają się autorzy materiałów, jest pobieżne przeglądanie polecanych źródeł. Z powodu braku czasu czytamy niejednokrotnie tylko nagłówki, nie zagłębiając się w treść polecanych materiałów. Jest to oczywisty błąd, gdyż nie wszystkie zasoby w sieci Internet są godne rekomendowania. Globalna sieć stwarza możliwości łatwej publikacji bez cenzury, ale także bez potwierdzenia merytorycznej poprawności. Zdarza się również, że na znanych stronach pojawiają się odnośniki (linki) do wątpliwych merytorycznie i moralnie zasobów sieci. Należy na to zwrócić tym większą uwagę, czym młodszy są adresaci naszych materiałów. Z pewnością żaden nauczyciel nie chciałby stać się, choćby w pośredni sposób, źródłem treści pornograficznych, rasistowskich czy w inny sposób niezgodnych z prawem. Jediną więc radą jest dokładne zapoznanie się z witrynami, do których kierowani są słuchacze. Należy tworzyć odnośniki do konkretnych artykułów i zasobów, nie do całej witryny, na której uczeń musiałby dopiero poszukiwać polecanego materiału.

Autorzy są świadomi, iż artykuł ten nie wyczerpuje tematyki bezpieczeństwa w kontekście organizacji kształcenia na odległość, a porusza jedynie wybrane zagadnienia. Z tego powodu zachęcają do czytania ustaw i rozporządzeń. Są one pisane zaskakująco prostym językiem, dalekim od czysto prawnych, niejednokrotnie niezrozumiałych określeń. Poznając obowiązujące prawo, dajemy sobie sami poczucie bezpieczeństwa, jesteśmy również świadomi tego, iż sami stajemy się podmiotem prawa, a co za tym idzie, mamy nie tylko względem jego obowiązki, ale również prawa.

Aneta Kwiecień jest pracownikiem działu szkoleń i kadr w Państwowym Funduszu Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych

Dariusz Kwiecień jest nauczycielem konsultantem w Ośrodku Edukacji Informatycznej i Zastosowań Komputerów w Warszawie

²⁷ Można korzystać z utworów w granicach dozwolonego użytku pod warunkiem wymienienia imienia i nazwiska twórcy oraz źródła. Podanie twórcy i źródła powinno uwzględniać istniejące możliwości, ibidem, art. 34.

²⁸ Rozpowszechnianie wizerunku wymaga zezwolenia osoby na nim przedstawionej. W braku wyraźnego zastrzeżenia zezwolenie nie jest wymagane, jeżeli osoba ta otrzymała umówioną zapłatę za pozowanie.

Zezwolenia nie wymaga rozpowszechnianie wizerunku:

1) osoby powszechnie znanej, jeżeli wizerunek wykonano w związku z pełnieniem przez nią funkcji publicznych, w szczególności politycznych, społecznych, zawodowych;

2) osoby stanowiącej jedynie szczegół całości takiej jak zgromadzenie, krajobraz, publiczna impreza, ibidem, rozdz. 10, art. 81.

²⁹ Jeżeli osoba, do której korespondencja jest skierowana, nie wyraziła innej woli, rozpowszechnianie korespondencji, w okresie dwudziestu lat od jej śmierci, wymaga zezwolenia małżonka, a w jego braku, kolejno zstępnych, rodziców lub rodzeństwa, ibidem, art. 82.

³⁰ Jeżeli ustawa lub umowa o pracę nie stanowią inaczej, pracodawca, którego pracownik stworzył utwór w wyniku wykonywania obowiązków ze stosunku pracy, nabywa z chwilą przyjęcia utworu autorskie prawa majątkowe w granicach wynikających z celu umowy o pracę i zgodnego zamiaru stron, ibidem, rozdz. 2, art. 12, ust. 1.